

МОВОЗНАВЧІ ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Ольга ВАЛІГУРА

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕРФЕРОВАНОГО МОВЛЕННЯ БІЛІНГВІВ

У статті обґрунтовано методологічні передумови експериментально-фонетичного дослідження інтерферованого мовлення білінгвів, зокрема, узагальнено класифікацію ознак опису результатів емпіричного дослідження фонетичної інтерференції й описано джерела породження відхилень від мовленнєвої норми у вимові білінгва.

Ключові слова: методологічні передумови, інтерфероване мовлення білінгва, фонетична інтерференція, джерела породження відхилень.

В статье обосновываются методологические предпосылки экспериментально-фонетического исследования интерферированной речи билингвов, в частности, обобщается классификация признаков описания результатов эмпирического исследования фонетической интерференции. Описываются источники порождения отклонений от речевой нормы в произношении билингва.

Ключевые слова: методологические предпосылки, интерферированная речь билингва, фонетическая интерференция, источники порождения отклонений.

This article presents the methodology of the experimental phonetic research of the bilinguals' interfered speech. The description features classification of the results of the empirical phonetic interference investigation is postulated. The generation sources of deviations from the pronunciation norms in the bilingual's speech are described.

Key words: methodology, bilinguals' interfered speech, phonetic interference, generation sources of deviations.

Стрімкий розвиток когнітивної лінгвістики у вітчизняному і зарубіжному мовознавстві привів до осмислення проблеми функціонування фонетичних одиниць як невід'ємного складника розумової діяльності людини і зумовив актуальність звернення науковців до розкриття лінгвокогнітивних механізмів фонетичної інтерференції в мовленні білінгвів. Значний внесок у з'ясування когнітивних і комунікативних аспектів вивчення зазначеного феномену роблять сучасні дослідження, що ґрунтуються на специфіці взаємодії англійської та інших мов (див. праці Г. М. Вишневіської, Ю. М. Захарової, Т. М. Корольової, В. Ю. Кочубей, Т. В. Поплавської, Л. В. Шнуровської, J. Flege, J. Jenkins, H. Murray, J. Setter, J. Toivanen, J. Wells, M. Zampini).

Аналіз теоретичних парадигм сучасної лінгвістики (див., напр.: [7, 30-36]) показує, що знання, накопичене за період розвитку фонетики як окремої галузі мовознавства, є в основі своїй достатнім для понятійно-термінологічного забезпечення адекватного опису результатів емпіричного дослідження закономірностей та особливостей прояву фонетичної інтерференції в англійському мовленні носіїв української мови. Проте, у той же час воно не має ступеня конкретності, здатного забезпечити можливість його безпосереднього трансформування в програму та методику експериментально-фонетичного дослідження інтерферованого мовлення.

Зокрема, обґрунтована в праці [1, 112-130] класифікація провідних ознак фонетичної інтерференції, що містить їх вичерпний мінімум, придатний забезпечити однозначний зв'язок емпіричних фактів з функціонуючими теоретичними концептами фонетики, не є достатньою для повного опису механізмів породження та прояву досліджуваного нами феномена інтерференції. Цим і зумовлена необхідність обґрунтування методологічних передумов побудови класифікації ознак опису результатів емпіричного дослідження фонетичної інтерференції.

З огляду на це, метою статті є систематизація ознак фонетичної інтерференції й опису джерел породження відхилень від мовленнєвої норми у вимові білінгва як методологічних передумов експериментального дослідження англійського інтерферованого мовлення українців.

Зрозуміло, що в основі обґрунтування передумов побудови класифікації ознак опису результатів емпіричного дослідження фонетичної інтерференції має бути покладено певний структурно-методологічний конструкт, покликаний відтворити парадигматичний зв'язок, що існує між елементами складної системи, які за своєю сутністю є ні чим іншим, як лінгвістичними ознаками фонетичної інтерференції взагалі та її проявами в мовленні зокрема. Інакше кажучи, системну сукупність ознак та провідних чинників породження інтерференції (ознак прояву інтерференції, ознак характеру відношень між елементами мовних систем і ознак природи

відхилення від мовленнєвої норми) необхідно доповнити раціональним з погляду мети нашого дослідження мінімумом критеріїв оцінки форм і ступеня її прояву, а також ознак сфер її зародження (див. Рис. 1).

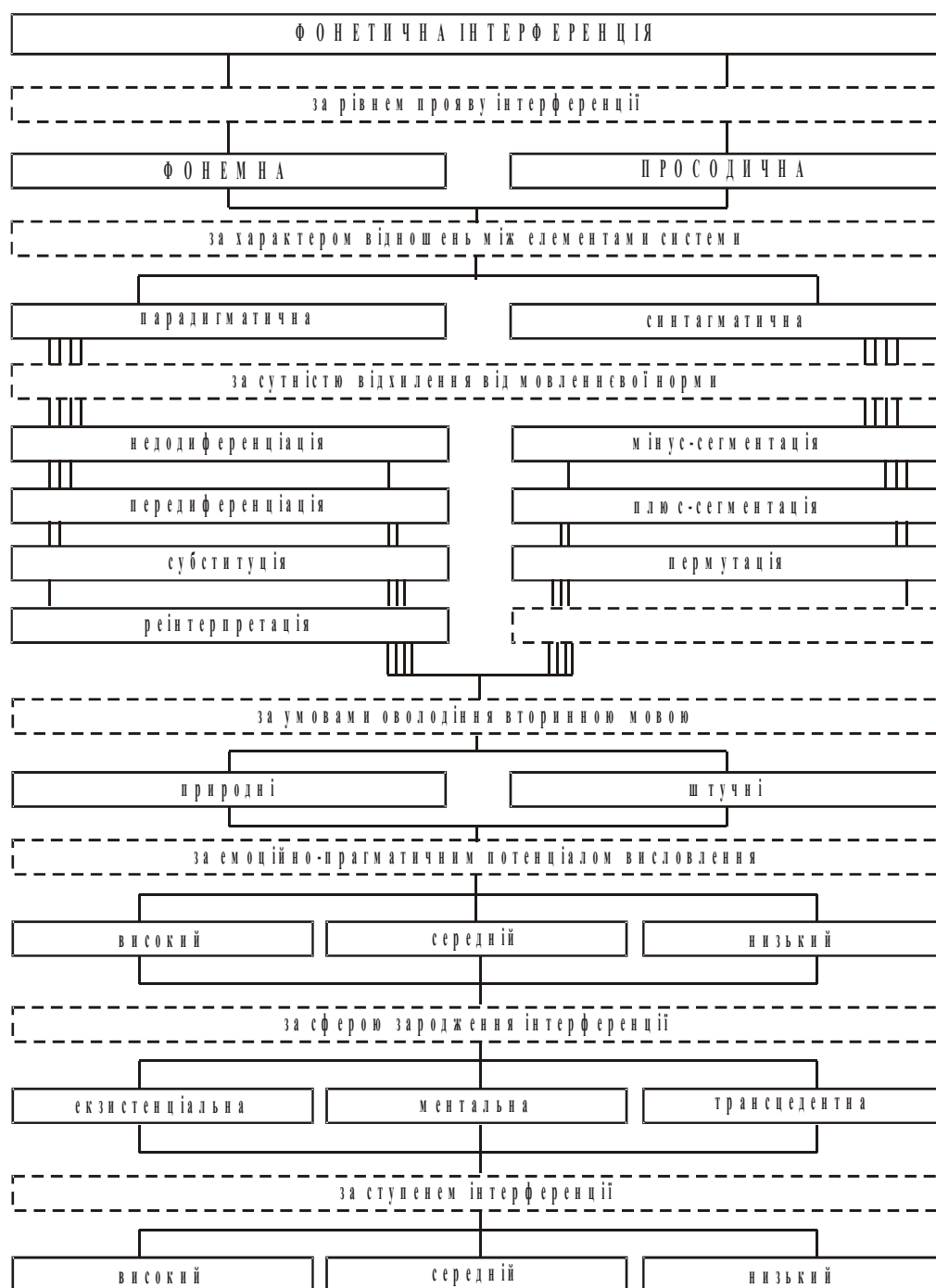

Рис. 1. Класифікація ознак опису результатів емпіричного дослідження фонетичної інтерференції

З рисунка видно, що в основу побудови наведеної класифікації покладено векторну логіку поглиблення її ієрархічної осі від загальнолінгвістичних ознак фонетичної інтерференції через ознаки природи відхилення від мовленнєвої норми до ознак сфер її зародження.

На *першому* ієрархічному рівні шуканої класифікації нами було розташовано два типи ознак фонетичної інтерференції: *фонемна* та *просодична*, оскільки за своїми найзагальнішими властивостями фонетична інтерференція здійснюється на сегментному та надсегментному рівнях мови.

До ознак *другого* рівня нашої класифікації за характером відношень між елементами мовних систем ми включили парадигматичну й синтагматичну фонетичну інтерференції. В основі *парадигматичної* інтерференції

(надмірна й недостатня диференціація фонем, їх субституція та реінтерпретація) лежать закономірності одночасного сполучення ознакових категорій, відмінності в кількості та сутності просодичних одиниць, їхні семантично-функціональні відмінності в мові [6, 13].

Синтагматична фонетична інтерференція (плюс-сегментація, мінус-сегментація, пермутація) стосується закономірностей послідовного сполучення ознакових категорій і дистрибуційних характеристик класів фонем, які описуються в термінах позиційних реалізацій фонем і частоти фонем у складі фонетичних одиниць різного ступеня складності [5, 19], а також відхиленнями в сполучуваності просодичних одиниць в структурних комплексах і їхньою недостатньою реалізацією як певних позиційних і комбінаторних варіантів.

Усі відомі різновиди ознак фонетичної інтерференції згруповано нами у межах *третього* ієрархічного рівня класифікації за критерієм сутності відхилення від мовленнєвої норми. При цьому, зображені у класифікації зв'язки свідчать, що включене у її поле різноманіття ознак *третього* рівня може бути притаманне і фонемній, і просодичній інтерференції.

З класифікації (рис. 1) видно, що за критерієм умов оволодіння вторинною мовою у межах *четвертого* ієрархічного рівня класифікації ми поділили їх на природні та штучні, під якими розуміється вивчення іноземної мови в безпосередньому контакті білінгва з носіями іноземної мови або ізолювано від її природного соціокультурного середовища.

До ознак *п'ятого* ієрархічного рівня класифікації нами включено за критерієм емоційно-прагматичного потенціалу висловлення [2, 4-34] його низький, середній та високий рівні, що обернено пропорційні низькому, середньому і високому ступеням прояву фонетичної інтерференції в іншомовному мовленні білінгва.

Щодо ознак *шостого* рівня класифікації за сферами зародження інтерференції, то ми включили три сфери духовного буття білінгва: екзистенціальну, ментальну, трансцендентну.

Під *сферою екзистенціального буття* білінгва прийнято розуміти все, що має відношення до унікальної неповторності внутрішнього людського буття, відчуття індивідом своєї приналежності до вищого і не може бути відтвореним мовою понять [3, 89]. У царині екзистенціального буття білінгва, якій властивий максимальний потенціал психофізіологічної енергії, відбувається безперервна робота позасвідомого начала індивіда. Завдяки цьому в окремих популяціях нейронів його головного мозку створюються певні енергетичні поля, що призводять до перерозподілу енергетичних потенціалів нейронів. Саме зміна зазначених потенціалів і виконує роль слідів емоційних станів, які в тій чи іншій ситуації переживає індивід. Такі сліди трансформуються і поступово агрегатуються у складніші структури, здатні виконувати функції певних емоційних концептів. Звідси цілком зрозуміло, що акти екзистенціального буття людини розгортаються у сфері його позасвідомого і ґрунтуються на емоційному мисленні, рушійною силою якого є психофізіологічна енергія особистості.

Над сферою екзистенціального буття розташовані послідовно ментальна та трансцендентна сфери. Поділяючи бачення автора праці [3, 90], ми будемо вважати, що в *ментальній сфері білінгва* відбувається взаємодія глибинних рівнів колективної й індивідуальної свідомості, які визначають хід його думок та специфіку почуттів, що ґрунтуються на позасвідомих мисленнєвих установках, а також на його навичках певної поведінки й емоційної готовності до сприйняття та пізнання оточуючого світу. Не викличе, мабуть, сумніву й те, що ментальне буття людини, яке відбувається в сфері його підсвідомого, спирається на емо-раціональне мислення та виконує роль своєрідного бар'єру або фільтра, здатного суттєво трансформувати інформацію/сигнали, що надходять із сфери позасвідомого. Стохастичні ментальні процеси реалізуються в умовах вельми значного, а інколи й різкого перепаду різноспрямованих психоенергетичних потенціалів, генетично зумовлених результатів емоційного мислення і не менш акцентних, соціально зумовлених наслідків раціонального мислення.

Трансцендентне буття білінгва, що відбувається в сфері його підсвідомого, ґрунтується на раціональному мисленні, креативні наслідки якого свідомість індивіда здатна трансформувати в певні абстрактні поняття.

Однак, головну роль в духовному бутті людини відіграє свідомість, головна енергія якої спрямована на розробку та контроль реалізації певних комунікативних технологій та актів поведінки. Для цього свідомість використовує результати біологічного інстинктивно-емоційного досвіду індивіда (продукт екзистенціального буття), генетико-культурну інформацію (продукт ментального буття) та соціокультурне знання (продукт трансцендентного буття). Саме такою специфічною роллю свідомості і різницею природи вирішуваних нею проблем і зумовлені її поліфункціональні здібності до: чіткої постановки завдань; пошуку, обробки і синтезу інформації, необхідної для їх вирішення; контролю і табування інформації, що поступає з екзистенціальної і ментальної сфер в трансцендентну; оцінки та використання результатів когнітивних і креативних процесів, які відбуваються у сфері підсвідомого; формування сигналів для трансформації концептів тезаурусних структур екзистенції та ментальності; продукування команд на переміщення інформації з довгострокової пам'яті в короткострокову і назад; знищення з пам'яті застарілої та надлишкової інформації тощо [3, 91-92].

Викладені вище результати з'ясування основних властивостей розумово-мовленнєвої діяльності білінгва переконливо свідчать, що процеси породження інтерферованого мовлення мають стохастичний характер. Найбільш адекватним методологічним засобом їх теоретичного дослідження є орієнтація на

синергетичний підхід, який дозволяє розглядати процес породження інтерферованого мовлення як складну відкриту систему, що знаходиться в неврівноваженому стані з притаманною їй здатністю до самоорганізації. Такий підхід прийнято використовувати на вироблення теоретичних уявлень про спільне функціонування різних за своєю природою підсистем у межах певної системи, спрямоване на досягнення загальної мети системи або реалізації її певної конкретної функції [3, 132-137].

За таких обставин *параметрами порядку*, що визначають особливості перебігу хаотичних процесів породження інтерферованого мовлення, відповідно до їх розглядуваної моделі, слугуватимуть первинномовна та іншомовна компетенції білінгва. Крім того, сфера духовного буття білінгва як будь-яка відкрита неврівноважена складна система здійснює свій зв'язок із зовнішнім середовищем через входи інформації та відповідні їй виходи. Роль таких входів під час комунікації можуть, як відомо, виконувати не тільки звукова інформація, а й інші види сенсорної інформації.

Проте вирішальний вплив на перебіг комунікації для білінгва має вербальна інформація, що сприймається його свідомістю у звуковій формі від співбесідника. Будучи декодованою і опрацьованою свідомістю білінгва, ця інформація у вигляді нервових імпульсів поступає через нейронні зв'язки одночасно до всіх нейронних популяцій, що беруть участь у функціонуванні всіх сфер духовного буття індивіда. Внаслідок цього активізуються групи нейронів, що беруть участь у збудженні та формуванні прагматичного потенціалу комунікації і відповідного емоційного потенціалу, покликаною здійснювати енергетичне забезпечення породження мовлення у психічній сфері білінгва та його фізичній матеріалізації у вигляді зв'язного тексту або конкретного висловлення.

Проведений нами системний аналіз, спрямований на обґрунтування моделі взаємодії зазначених чинників та їх комплексів, дозволяє стверджувати, що джерела генерації відхилень у вимові білінгва від структури і норми вторинної мови раціонально шукати у конкретних сферах його духовного буття: екзистенціальній, ментальній, трансцендентній. За цих умов джерелом породження похибок, що проявляються на рівні фонемної та просодичної інтерференції під час продукування білінгвом висловлень вторинною мовою, слугує сфера його екзистенціального буття з притаманним їй емоційним типом мислення.

Специфічною особливістю прояву *фонемної* інтерференції є те, що її синтагматичний різновид зароджується у ментальній сфері підсвідомості індивіда на ґрунті емо-раціонального мислення, а джерелом зародження її парадигматичного різновиду є трансцендентна сфера підсвідомості з механізмом його раціонального мислення. На відміну від цього характерною ознакою *просодичної* інтерференції слугує те, що і синтагматичний, і парадигматичний її різновиди зароджуються у трансцендентній сфері підсвідомості духовного буття мовця внаслідок збоїв механізму раціонального мислення.

Доповнивши описану таким чином систему ознаками, що уточнюють сутність просодичного відхилення від мовленнєвої норми (у парадигматичній інтерференції: недодиференціація, передиференціація, субституція, реінтерпретація, а в синтагматичній: плюс-сегментація, мінус-сегментація та пермутація) ми й отримуємо обґрунтований вище у межах класифікації ознак фонетичної інтерференції їхній необхідний та достатній мінімум. Це надає підстав для формування шуканого нами структурно-методологічного конструкту, інтегруючого в обсязі певної системи загальнолінгвістичних та експериментально відтворювані ознаки її проявів. Логіка побудови зазначеного конструкту у вигляді класифікації, наведеної на рис. 1, полягає в тому, що визначена та описувана вище система загальнолінгвістичних ознак доповнюється раціональним мінімумом ознак диференціації причин та наслідків породження результатів експериментального дослідження явища фонетичної інтерференції.

Відтак, з урахуванням викладеного вище, ознаки, що вказуватимуть на сферу зародження інтерференції, та ознаки ступеня інтерференції віддзеркалюватимуть якісний бік духовного буття білінгва за обставин іншомовної комунікації. Кількісні оцінки отримуваних результатів, як це прийнято у фонетиці, матимуть сутність показників частотності прояву кожного типу відхилень від фонетичної норми вторинної мови.

Таким чином, викладені у статті методологічні передумови експериментального дослідження інтерферованого мовлення білінгвів відкривають значні перспективи для поглиблення теоретичних уявлень про фонетичну інтерференцію у площині когнітивної лінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валігура О. Р. Фонетична інтерференція в англійському мовленні українських білінгвів: Монографія / О. Р. Валігура. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 288 с.
2. Калита А. А. Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення: Монографія / А. А. Калита. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 320 с.
3. Клименюк А. В. Модели концептосферы и механизмов когнитивного мышления индивида / А. В. Клименюк // Научные записки Кировоградского государственного педагогического университета имени Володимира Винниченка. Серия: Филологические науки (мовознавство). – 2009. – Вып. 81 (3). – С. 88-104.
4. Клименюк О. В. Методология та методи наукового дослідження / О. В. Клименюк. – К.: «Міленіум», 2005. – 186 с.
5. Короткова О. Н. Фонологический механизм языковой интерференции: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 „Теория языкознания” / О. Н. Короткова. – М., 1986. – 19 с.

6. Метлюк А. А. Взаимодействие просодических систем в речи билингва / А. А. Метлюк. – Мн.: Высшая школа, 1986. – 112 с.

7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.

Світлана ГУРБАНСЬКА

ТИПОЛОГІЯ СПОСОБІВ ОКАЗІОНАЛЬНОЇ КОНТАМІНАЦІЇ СТІЙКИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ХХ СТ.

У статті виявлено okazіональні зміни у семантичній структурі стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ ст. з визначенням тенденцій динаміки англійської та української фразеологічних систем.

Ключові слова: узуальні стійкі висловлювання, okazіональні стійкі висловлювання, семантична структура стійких висловлювань, компаративна фразеологічна семантика.

В статье определены okazіональные изменения в семантической структуре устойчивых выражений в английских и украинских художественных текстах ХХ ст. с обозначением тенденций динамики английской и украинской фразеологических систем.

Ключевые слова: узуальные устойчивые выражения, okazіональные устойчивые выражения, семантическая структура устойчивых выражений, компаративная фразеологическая семантика.

In this article occasional alterations in semantic structure of set expressions in English and Ukrainian fiction of the ХХth cent. are defined with highlighting of tendencies in the development of English and Ukrainian phraseological systems.

Key words: stable set expressions, occasional set expressions, semantic structure of set expressions, comparative phraseological semantics.

У лінгвістичних працях [6; 7; 14] наявні різні погляди на сутність okazіональної контамінації як типу трансформацій стійких висловлювань (далі СВ). Контамінацію (від лат. *contaminatio* – схрещування, змішування) описують [1, 193; 4, 104] як об'єднання семантично схожих СВ, унаслідок чого їхня семантика змінюється, або ж утворюються нові одиниці з тим же або подібним значенням. Протилежним є погляд науковців [5; 12; 14; 17], які вказують, що в результаті контамінації лише виникають okazіональні мовленнєві одиниці, проте не утворюються нові СВ. При цьому близькість семантики схрещуваних СВ не вважається головною умовою контамінації [12, 143]. Положення [5, 139], що “схрещування фразеологізмів здійснюється на основі семантичної близькості, за формальною схожістю, а також і без будь-якої близькості” є досить поширеним. Ми приєднуємося до цієї думки і не вважаємо подібність семантики та структури схрещуваних СВ обов'язковою умовою контамінації. Отже, суть контамінації полягає у поєднанні двох або кількох стійких сполук слів як на основі значеннєвої, граматичної та функціональної спільності, так і без будь-якої спільності. Таке злиття зумовлює утворення okazіональних СВ із перетвореною семантикою.

Досить проблемним є питання можливості контамінації як поєднання загальномовних СВ без редукції їхнього компонентного складу. Так, А.П. Супрун [12, 143] редукцію компонентного складу хоча б одного із схрещуваних СВ розглядає як обов'язковий показник контамінації. Цю думку вважаємо не обґрунтованою і притримуємося протилежного погляду інших дослідників [6; 17], які не виділяють цю умову в якості головної, оскільки це суперечить тенденціям розвитку фразеологічної системи, зважаючи на те, що деякі традиційні одиниці виникли без кількісних змін у компонентному складі їхніх вихідних СВ.

Щодо визначення способів okazіональної контамінації СВ також немає єдності. За семантичною характеристикою виокремлюють контамінацію СВ на основі семантичної близькості та контамінацію різних за значенням СВ; за структурною характеристикою виділяють контамінацію СВ при повному збереженні їхніх компонентів та контамінацію СВ на основі опущення їхніх окремих компонентів [17, 125]. П'ять механізмів використання контамінації при дослідженні явища контамінації на матеріалі німецької мови визначила М. Гавриш [6]: 1) заміну (субституцію) – механізм, який ґрунтується на заміщенні компонентом(-ами) чи дериваційним СВ в цілості його складу компонента(-ів) іншого СВ; 2) примикання, під впливом якого компонент(-и) чи одне вихідне СВ приєднуються до початку чи кінця іншого СВ; 3) вклинювання, яке вказує на те, що компонент чи одне дериваційне СВ входить всередину компонентного складу іншого СВ; 4) об'єднання однорідних компонентів, яке характеризує сполучення в одній формі